

JULIJE DEROSI

O NORMIRANOSTI HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA U SREDNJEM VIJEKU

Normativnost književnoga jezika temelji se načelno na normativnoj gramatici, na normativnom rječniku, na pravopisu, na ortoepiji i donekle na pretpostavljenoj normativnoj stilistici. Zato se u tom smislu i ne bi moglo govoriti da je hrvatski književni jezik bio normiran sve do onoga doba dok nisu bili ispunjeni ovi temeljni uvjeti za jezičnu normiranost, a to je po prilici doba pobjede tzv. hrvatskih »vukovaca« (Maretić i ostali). Doduše, prvi hrvatski rječnik i prva hrvatska gramatika izišli su pri koncu XVI. stoljeća i na početku XVII., ali to nisu bili ni normativni rječnik ni normativna gramatika, a ni inače u to doba nisu postojali opći društveni uvjeti da bi hrvatski književni jezik mogao postati normiran u gornjem smislu, tj. da bi mogao postati standard. To su, dakako, opće poznate stvari i ovdje se spominju samo sa svrhom da posluže kao polazište za neka razmatranja o hrvatskome književnom jeziku srednjega vijeka, točnije, o hrvatskome književnom jeziku od Bašćanske ploče do inkunabula na hrvatskom jeziku i do Marulićeva prijevoda *De imitatione Christi* iz 1500.

U prvom se redu misli na čakavski književni jezik jer je to dominantan jezik čitave hrvatske pismenosti i književnosti srednjega vijeka. Razumije se, Hrvati se u tom razdoblju služe s više književnih jezika — tu je najprije starocrkvenoslavenski jezik, zatim redakcije toga jezika i latinski jezik, ali uporaba tih jezika kao književnih nije nikakva osobitost za povijest hrvatskoga jezičnog izraza. Starocrkvenoslavenski jezik (i njegove redakcije) nazočan je i u drugih slavenskih naroda, a latinski jezik bio je u srednjem vijeku opći europski književni jezik. Kad se dakle govori o *hrvatskome književnom jeziku srednjega vijeka*, onda se može govoriti o *čakavskome književnom jeziku* kao o hrvatskoj književnojezičnoj osobitosti, to više što je taj jezik bio i govorni jezik u najvećem dijelu tadašnje Hrvatske, a posebno u središtima hrvatske srednjovjekovne držav-

nosti. Takav jedinstven stav u pogledu na hrvatski književni jezik srednjega vijeka ne može i ne smije biti pokoleban ni naravnim razlikama među pojedinim čakavskim govorima — što je rezultiralo i razlikama u pisanom čakavskom izrazu — ni činjenicom da dubrovačka pismenost i književnost toga doba nije izrazito čakavska. Ono što je bitnije za čakavsko narječje srednjega vijeka jest činjenica da je to bio nacionalni (narodni) hrvatski jezik *par excellence*, da je po svojoj zemljopisnoj rasprostranjenosti u to doba imao sve uvjete da bude književni jezik i da je, konačno, bio književnojezično polivalentan. Ne može dakle biti dvojbe u to da je u srednjem vijeku čakavsko narječje bilo književnojezično funkcionalno.

Reći će se možda da čakavski književni jezik ipak nije bio funkcionalan na svim razinama. Nije npr. bio funkcionalan na razini znanstvenog izraza, ili nije u srednjem vijeku bio posve funkcionalan na razini svjetovnoga umjetničkog književnog izraza, ili nije bio *koinê*. Svi ti prigovori stoje, ali u kontekstu srednjega vijeka mogu biti zanemareni. U znanstvenom izrazu ni drugi europski nacionalni jezici nisu bili funkcionalni, a u većem dijelu nisu bili posve funkcionalni ni u umjetničkom svjetovnom izrazu. Činjenica pak da čakavski književni jezik nije u novom vijeku postao standardni književni jezik Hrvatâ ne znači lingvistički ništa iako je to kulturnopovijesna odrednica. Isto je tako lingvistički irelevantna činjenica da u srednjem vijeku nismo na čakavskom književnom jeziku imali neko književno djelo izrazite umjetničke vrijednosti, a što se možda i prečesto isticalo kad se htjela potcijeniti uloga i funkcija hrvatske srednjovjekovne književnosti na narodnom jeziku. Čakavsko narječje kao hrvatski književni jezik srednjega vijeka bilo je baš toliko funkcionalno, bilo je baš toliko *koinê* koliko je to danas štokavsko narječje, dakako ako se za svako od ovih narječja uzme adekvatan *fundamentum divisionis*, tj. ako se oba narječja u svojoj književnojezičnoj funkcionalnosti proučavaju u skladu s doba u kojem su imala ili u kojem imaju funkciju književnoga jezika. Treba ocijeniti kao pogrešno svako ono razmatranje o hrvatskome književnom jeziku koje se temelji na primjeni kriterija današnjeg standarda na hrvatski književni jezik srednjega vijeka. S tim u svezi normiranost nekoga književnog jezika može se proučavati i izvan gramatičko-leksičko-ortografsko-ortoepske normativnosti. I ne samo može nego i mora u svim onim slučajevima kad takve normativnosti nije ni bilo.

Nedopustivo je, naime, ignorirati pitanje normiranosti književnoga jezika za ono razdoblje kad taj jezik nije bio »službeno« normiran. Zbog takva ignoriranja i izviru brojni nesporazumi i oko same definicije što je to hrvatski književni jezik i oko toga kad počinje hrvatski jezični standard. Lingvisti vrlo dobro znadu da se i »službena jezična norma« temelji na »unutarnjoj jezičnoj normiranosti«, dakle na nečemu što u jeziku već jest i što nije došlo izvana. Radi se o tome što će se iz jezika *izabrati* kao norma, a ne što će se jeziku kao norma *nametnuti*. Ako se može govoriti o načelnim razlikama glede norme između čakavskoga književnog jezika srednjega vijeka i današnjega hrvatskoga književnog

jezičnog standarda, onda se može reći ovo: Današnji hrvatski jezični standard jest svjesno normiran hrvatski književni jezik i njegove su norme svjesno izabrane, dok je čakavski književni jezik srednjega vijeka normativan po svojoj funkcionalnosti, po svojoj polivalentnosti, po svojoj zemljopisnoj rasprostranjenosti i po svojoj društvenoj komunikativnosti. Osim toga, čakavski književni jezik srednjega vijeka sadrži niz elemenata koji se mogu čak ubrojiti u elemente normiranosti svojstvene književnom standardu, a koji nadilaze već spomenute razlike u čakavskom pisanom izrazu što izvire iz razlikâ među čakavskim govorima.

Temeljen na idiomu čakavski književni jezik srednjega vijeka već je u počecima hrvatske pismenosti i književnosti na nacionalnom jeziku jedan dio svoje normiranosti (leksičke, gramatičke i stilističke) dugovao starocrkvenoslavenskom jeziku i njegovim redakcijama, a zbog brojnih prijevoda i latinskom (pa i talijanskom) jeziku. On je dakle odmah bio *lingua litteraris* iako se katkad kao neka osobita zasluga hrvatske srednjovjekovne književnosti ističe da je njen jezik dijelom bio *lingua vulgaris*, tj. nekakav nedefiniran *pučki jezik*. Drugi izvor normiranosti čakavskoga književnog jezika srednjega vijeka treba povezati s onima koji su na tom jeziku pisali, a to su najčešće bili pripadnici brojnih crkvenih redova, od benediktinaca pa dalje. Pripadnici tih redova nisu bili samo pisci ili prevoditelji nabožnih tekstova već su oni bili i sastavljači ili pisari brojnih spisa povijesnog i pravnog značaja. Redovnici su bili organizirani u provincije koje su geografski obuhvaćale razna čakavska govorna područja i nije slučajno ta »administrativna« redovnička povezanost dovodila i do književnojezične povezanosti. Nabožni spisi nisu se pisali samo za jedan samostan, samo za jedno uže područje. Spisi takva značaja morali su biti uvijek uporabljivi na širem području i oni zato nisu samo slučajno dobivali neku izraznojezičnu ustaljenost — stilsku, leksičku i gramatičku. Ta jezična ustaljenost očito je prenošena i u spise svjetovnoga značaja, pa i u one koji su bili lokalnoga karaktera (darovnice, povelje, usputni zapisi i dr.). Zato nije čudo što u posve profanim tekstovima nalazimo i neke poetske elemente. Nisu to toliko izrazi poetskih sklonosti pisaca koliko upliv nabožnih tekstova gdje su takvi poetski elementi bili donekle i ustaljene izrazne značajke. Naime, u srednjem vijeku ne možemo govoriti o piscima koji bi bili specijalizirani za pojedine književne rodove i vrste, već su tekstove različite po karakteru pisali ljudi uglavnom vrlo srodnih jezičnostilskih sklonosti, naslijeđenih još iz starocrkvenoslavenske matice. Zato u profanim tekstovima u srednjovjekovnoj književnosti i nemamo zapravo *izrazitih jezičnostilskih obilježja* po kojima bi se takvi tekstovi mogli oštro odvojiti od nabožnih tekstova. Razlika je daleko više sadržajna nego izrazna. Zato se i može načelno reći da je srednjovjekovna hrvatska književnost koja je pisana na čakavskom narječju po svojim jezičnoizraznim obilježjima unificiranija od hrvatske književnosti u razdoblju humanizma i renesanse i dalje. Ta je jezičnoizrazna unificiranost posljedica starocrkvenoslavenske tradicije, zatim upliva jezika djela koja su se prevodila i — što se možda nedostatno uočavalo — neke unificiranosti anonimnih i neanonimnih pisaca,

prevoditelja i pisara u srednjem vijeku, u prvom redu redovnika, ali i ostalih crkvenih ljudi. Citavo ozračje srednjega vijeka, da tako kažemo, pogodovalo je jednoj spontanoj ili čak svjesnoj težnji da se zatomi izrazna individualnost, a kad je te individualnosti i bilo, ona nije ukidala već uobičajene jezične obrate. Nema razloga da tu srednjovjekovnu jezično-izraznu unificiranost ne prihvatimo kao jezičnu normiranost čakavskoga književnog jezika.

Naravno da tu jezičnu unificiranost ne smijemo izjednačiti s bezličnošću, tj. ne smijemo upasti u pogrešku da hrvatsku književnost srednjega vijeka ocijenimo kao lingvistički manje vrijednu u odnošaju na književnost od trubadura pa dalje. Razlika između jezične unificiranosti i bezličnosti očita je ako unificiranost pojмимо npr. kao uvjetnu stilsku normiranost, a bezličnost kao nižu ljestvicu u hijerarhiji literarne vrijednosti. Ovdje se zapravo htjelo reći kako je irelevantno to što neki književni jezik nije (svjesno) normiran, ako on izrazno funkcionira kao da je normiran.

Puno se zamjerki može naći i ovakvu razmatranju i ovakvim zaključcima ako se jezična istraživanja u prvom redu temelje na stvarnim i brojnim jezičnim razlikama među hrvatskim tekstovima srednjega vijeka. Poznato atomiziranje čakavskog narječja s obzirom na, recimo, refleks jata i uopće s obzirom na razlike fonetičke, morfološke, sintaktičke i leksičke koje postoje među čakavskim govorima dovelo je često i do pretjerane sklonosti da se čakavski srednjovjekovni tekstovi lokaliziraju pod svaku cijenu. U nekim okolnostima doista može biti važno utvrditi je li pojedini čakavski tekst nastao na granici s kajkavskim govorima, ali je nedopustivo u tim istraživanjima zapostaviti srednjovjekovni čakavski književnojezični kompleks. Dobar dio istraživanja jezika hrvatske srednjovjekovne književnosti temeljio se više na pronalaženju jezičnih razlika među tekstovima nego na pronalaženju onih jezičnih značajki koje te tekstove povezuju u jezičnu cjelokupnost. To manje se može ispričati takvo nastojanje ako se najveći dio tih razlika s pravom može zanemariti jer nimalo nisu smetale komunikativnosti čakavskoga književnog jezika u srednjem vijeku. U najmanju je ruku lingvistički neprihvatljivo takve razlike uzimati kao razlog da se porekne normiranost čakavskoga književnog jezika u srednjem vijeku, a istodobno slične jezične razlike u drugim okolnostima odbacivati kao nerelevantne za jezičnu normu. Zato se može reći da je čakavski književni jezik srednjega vijeka usprkos brojnim jezičnim razlikama (gramatičkim i leksičkim) među pojedinim tekstovima bio normativan u onoj mjeri u kojoj te razlike nisu bitno utjecale na njegovu funkcionalnost, polivalentnost i komunikativnost. Ne može biti nikakve dvojbe u to da je čakavski književni jezik u srednjem vijeku bio i funkcionalan i polivalentan i komunikativan u najvećoj mogućoj mjeri na čitavu području gdje se čakavski govorilo (dijelom i izvan toga područja!), a budući da je to područje u to doba obuhvaćalo veći dio Hrvatske, mogu se spomenute razlike zanemariti uvijek kad se govori o tome je li hrvatski književni jezik u srednjem vijeku bio normiran. Jednostavna je istina da jezična norma ne može biti sama sebi

svrhom, već je njena svrha u tome da u prvom redu omogući što veći stupanj nacionalne jezične komunikativnosti. Na temelju te istine nije uopće bitno kako dolazi do jezičnih normi, već je bitno u kojoj je mjeri neki književni jezik u nekom povijesnom razdoblju nacionalno funkcionalan i komunikativan. Ako se za neki književni jezik može reći da su mu funkcionalnost i komunikativnost općenacionalne, onda je on standard. U odnošaju na čakavski književni jezik srednjega vijeka možemo reći da je on bio *nacionalno funkcionalan i komunikativan*, a s time je u skladu i stupanj njegove normativnosti. On je očito bio i »nacionalno normativan«, a do standarda nedostajalo mu je to što nije bio normativan u *općenacionalnom* smislu. Taj »manjak« do standarda, tj. manjak do općenacionalne funkcionalnosti i komunikativnosti, u obrnutom je razmjeru s književnojezičnom rasprostranjenošću svakoga književnog jezika pa tako i čakavskog. Zato je od bitne važnosti da se uvijek upozorava na književnojezičnu rasprostranjenost čakavskoga književnog jezika u predmigraciono doba.

Glagoljica kao dominantno pismo srednjovjekovne pismenosti i književnosti na čakavskome književnom jeziku nije dakako imala svoje ortografije, ali je grafijski bila izvanredno usklađena s glasovnim sustavom čakavskoga narječja. Tradicionalno pisanje znakova za poluglasove i novija rješenja za čakavsko *ć* i *j* nisu narušavali grafijski sustav glagoljice. U svezi s glagoljicom ne može se reći da je u srednjem vijeku bilo »pravopisnih« problema, a pitanja kao što su pisanje velikoga i malog slova, sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi, rastavljanje riječi na koncu retka i dr. nisu tada bila aktualna ili zbog same grafijske naravi glagoljice ili zbog toga što pisci i pisari nisu takvih problema ni čutili. Glagoljica kao pismo nije, razumije se, u srednjem vijeku mogla biti tako društveno komunikativna kao čakavski književni jezik jer je bilo malo pismenih ljudi, ali je zato bila izvanredno geografski komunikativna i očito je imala sve bitne elemente grafijske normiranosti, u prvom redu element: fonem = monograf. Ako ni taj element ne prihvatimo kao bitan, još uvijek ostaje jedna značajka glagoljice koja se može istaknuti kao bitna: čakavski tekstovi pisani glagoljicom pisani su grafijski dosljedno i sustavno, a to je očito element grafijske normiranosti. Sve to vrijedi uglavnom i za tekstove pisane ćirilicom. Drugim riječima, do pojave hrvatskih tekstova pisanih latinicom nije hrvatska srednjovjekovna književnost ni znala za neku »pravopisnu problematiku«, to više što je glagoljica i stvorena kao izrazito slavensko pismo.

Pojava latinice kao hrvatskoga pisma stvorila je doduše neke grafijske probleme, osobito onaj već suviše eksploatiran problem pisanja palatala. No, ni to nije razlog da se govori o nekoj »pravopisnoj zbrci« u latinicom pisanim hrvatskim tekstovima. Grafijska analiza jednoga Marulićeva teksta iz godine 1500. pokazuje ove rezultate: 14 latiničkih monograma ima uvijek istu glasovnu vrijednost; 9 monograma može imati različite glasovne vrijednosti, ali je obično jedna glasovna vrijednost učestalija; 7 fonema označuje se digrafima, a 3 trigrafima. Postoje i nedosljednosti, tj. neki fonemi (npr. *s* i *š*) označuju se i četirma različitim grafemima.

Slične bi rezultate dale i grafijske analize starijih hrvatskih tekstova pisanih latinicom. Ti rezultati na prvi pogled možda učvršćuju mišljenje o »pravopisnoj zbrci« u hrvatskim latiničkim tekstovima, ali nešto se mora naglasiti. Možemo najprije uzeti kao načelo da se u latiničkim-hrvatskim tekstovima 14 fonema bilježi latiničkim monografima i uvijek s istom glasovnom vrijednošću, a to je zapravo 50% glasova čakavskoga književnog jezika (*dž* i *đ* nisu uzeti u obzir). Znači da je hrvatska latinica u srednjem vijeku bila 50% grafijski apsolutno dosljedna i sustavna u odnošaju na književnočakavski glasovni sustav. Ali ni ostalih 50% nije bilo nedosljedno i nesustavno u nekom apsolutnom smislu. U prvom redu dio fonema bilježen je prema tadanjoj talijanskoj grafiji, što znači da su također prihvaćena sustavna rješenja. Takvih rješenja bilo je po prilici pet, dakle nešto više od 17%. Za ostatak od 33% grafijskih rješenja moglo bi se reći da su nesustavna, nedosljedna ili individualna, ali ni to nije bilo u apsolutnoj mjeri. Npr. glas *č* bilježio se dvojako: kao *c* i kao *ç*, a isto se tako bilježio i glas *c*. Ako se zna da su neki čakavski govori karakteristični po *čakavizmu*, onda ni to rješenje nije tako nedosljedno, to više što je i ovdje provedeno načelo: fonem = monograf (odnosno monograf s dijakritičkim znakom). Napokon, mnoga hrvatska latinička grafijska rješenja bila su doduše s današnjega pravopisnog stajališta nedosljedna, nestalna ili suviše komplicirana, ali ona nisu srednjovjekovnom čitatelju predstavljala neke posebne teškoće. Jedno zato što je on lako »dešifrirao« takva rješenja u kontekstu svoga materinskog govora, a drugo zato što je na njih vrlo brzo navikao neopterećen nekim drugim latiničkim grafijskim rješenjima za vlastiti jezik. Zato i ne stoji mišljenje da je u srednjem vijeku (a i kasnije — sve do Gaja!) svaki hrvatski pisac, prevoditelj ili pisar pisao nekim »svojim pravopisom« ako je hrvatski tekst pisao latinicom, pogotovu ako naziv »svoj pravopis« treba poslužiti kao dokaz za navodnu latiničku pravopisnu zbrku u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti. U starim tekstovima na hrvatskom jeziku pisanim latinicom nije bilo nikakve grafijske zbrke, nego se jedino može reći da hrvatska latinica u to doba nije bila apsolutno grafijski normirana, ali da je bila grafijski normirana relativno, tj. u odnošaju na oko 67% glasova čakavskoga književnog jezika.

Pojava latinice značila je u književnosti na hrvatskom jeziku i prve nagovještaje novoga vijeka, nagovještaje humanizma i renesanse i nagovještaje novovjeke hrvatske svjetovne umjetničke književnosti na sva tri narječja hrvatskoga jezika. Zato se s obzirom na hrvatsku srednjovjekovnu književnost na nacionalnom jeziku i može s pravom reći da je za nju dominantan čakavskoglagoljaški književnojezični kompleks. To je neporecivo, ali je vrlo važno dodati da taj kompleks nije bio pokrajinskoga značaja, već nacionalnoga. Nacionalna odrednica hrvatskoga srednjovjekovnog čakavskoglagoljaškog kompleksa prečesto se zapostavljala ili svjesno ili pod teretom pogleda na današnju ulogu i značenje čakavskoga narječja i u hrvatskom jeziku i u hrvatskoj književnosti.

Résumé

L'ÉTAT DE LA STANDARDISATION DE LA LANGUE LITTÉRAIRE CROATE AU MOYEN ÂGE

L'auteur au départ constate le fait que le čakavien constituait dans la Croatie moyenâgeuse la langue littéraire prédominante tout étant vrai que les Croates de ce temps-là utilisaient aussi d'autres langues littéraires (le slavon, avec les variantes nationales, le latin). C'est au čakavien qu'est donné dans l'article le caractère de la langue nationale tenant compte en premier lieu de son extension qui était beaucoup plus grande qu'aujourd'hui.

L'auteur établit la thèse que le čakavien en tant que langue littéraire représentait au moyen âge du point de vue de fonction une langue polyvalente et c'est pour cette raison qu'on peut parler de sa standardisation littéraire, sans égard du défaut des grammaires, des dictionnaires et de l'orthographe. En ce qui concerne les caractères latins du croate écrit de ce temps-là, l'auteur fait ressortir que cet alphabet était pour la plupart normé du point de vue graphique, précisément par rapport à 67% de phonèmes du čakavien littéraire. Dans la conclusion de son article l'auteur fait ressortir que la composante čakavo-littéraire constituait l'essentiel de la littérature croate moyenâgeuse et que la même composante comportait en soi une ligne de démarcation nationale.